

ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΘΑΝΑΤΟΥ

ΜΙΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΟΡΕΣΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι αφενός να έρευνήσει τη δραματική λειτουργία των άλλοεπλληλων αίματηρών συμποσιών της *Όρεστείας* (πραγματικών ή μεταφορικών) και αφετέρου να δείξει ότι η ιδέα αυτών των καταστροφικών συμποσιών ξεκινά πιθανότατα από την *Όδύσσεια*. Είναι δηλαδή πολύ πιθανόν ο θάνατος του *Άγαμέμνονα* σε ώρα συμποσίου (όπως περιγράφεται στις ραφωδίες δ και λ) και κυρίως η σφαγή των μνηστήρων την ώρα που δειπνούν να αποτελέσαν πηγή έμπνευσης για τον όμηρικότατο *Αίσχύλο*. Όστόσο αυτή άκριβως ή θεματική συγγένεια ανάμεσα στην *Όδύσσεια* και στην *Όρεστεία*¹ αποδεικνύει (και από μιάν άλλη σκοπιά) τη διαφορά των δύο λογοτεχνικών ειδών.

1. *Όρεστεία*

Στην πάροδο του *Άγαμέμνονος* υπάρχει ο γνωστός οίωνός που προαγγέλλει την άλωση της Τροίας: δύο άετοί, που σύμφωνα με τον Κάλχαντα συμβολίζουν τους *Άτρείδες*, εμφανίζονται και κατασπαράζουν με τρόπο τελετουργικό (*θυομένοισιν*) μιá έτοιμόγεννη λαγίνα, δηλαδή την Τροία (112 κ.έ., 122-30, 136-8, πρβ. 48-62 και *Ίλ. Ζ* 57-60)². Η ίδια εικόνα της σπαραγμένης πόλης

1. Για την *Όρεστεία* έχει χρησιμοποιηθεί ή έκδοση του D. L. Page, *Aeschyli Tragoediae*, Oxford 1972, και τα σχόλια των G. Thomson, *The Oresteia of Aeschylus*, I, II, 1938, ²Amsterdam 1966· E. Fraenkel, *Aeschylus Agamemnon*, II, III, Oxford 1950· J. D. Denniston and D. Page, *Aeschylus Agamemnon*, Oxford 1957· H. J. Rose, *A Commentary on the Surviving Plays of Aeschylus*, II, Amsterdam 1958· A. F. Garvie, *Aeschylus Choephoroi*, Oxford 1986· A. H. Sommerstein, *Aeschylus Eumenides*, Cambridge 1989. - Για την *Όδύσσεια* έχουν ληφθεί υπόψη τα σχόλια του W. B. Stanford, *The Odyssey of Homer*, I, II, New York 1967 και *A Commentary on Homer's Odyssey*, I: A. Heubeck, S. West, J. B. Hainsworth, II: A. Heubeck, A. Hoekstra, III: J. Russo, M. Fernandez-Galiano, A. Heubeck, Oxford 1988, 1989, 1992.

2. Για την εικονοποιία των πτηνών και ειδικότερα του άετου στην *Όρεστεία* βλ. W. B. Stanford, *Ambiguity in Greek Literature*, Oxford 1939, 143-4· B. M. W. Knox, «The Lion in the House», *CPh* 47 (1952) 18· W. Whallon, «Why is Artemis Angry?», *AJP* 82 (1961) 81· O. Smith, «Some Observations on the Structure of Imagery in Aeschylus», *C&M* 26 (1965) 55· F. I. Zeitlin, «The Motif of Corrupted Sacrifice in Aeschylus' *Oresteia*», *TAPhA* 96 (1965) 481-3, 491, 494· A. Lebeck, «The First Stasimon of Aeschylus' *Choephoroi*: Myth and Mirror Image», *CPh* 62 (1967) 184 σημ. 3 και *The Oresteia: A Study in Language and Structure*, Cambridge Mass. 1971, 8-16· E. Belfiore, «The Eagles' Feast and the Trojan Horse: Corrupted Fertility in the *Agamemnon*», *Maia* 25 (1983) 8-9· R. Rabel, «Aeschylus, *Ag.* 393-5: The Boy and the Winged Bird», *CJ* 82 (1987) 290-2.

επανέρχεται αργότερα όταν ο πορθητής Ἀγαμέμνωνας (λέων, 1259) περιγράφει την ἄλωσή της: ἡ πόλη κατασπαράσσεται ἀπὸ ἓνα αἰμοβόρο λιοντάρι (πρβ. δάκος, 824), τὸν πεινασμένο ἀχαϊκὸ στρατό (331, 825-8)³.

Ὡστόσο ὁ οἰωνὸς αὐτὸς δὲν ἀφορᾷ μόνο τὴν Τροία: προαγγέλλει κινδύνους καὶ γιὰ τοὺς Ἀτρεΐδες. Συγκεκριμένα, καθὼς ὁ Κάλχαντας φοβᾶται ὅτι ὁ σπαραγμὸς τῆς λαγίνας καὶ τῶν ἀγέννητων παιδιῶν τῆς εἶναι γιὰ τὴν Ἄρτεμη πράξι στυγερῆ (138) καὶ ὅτι ἡ φιλόζωος (140-5) ἀλλὰ καὶ ἐπίφθονος θεά (134) ἀποστρέφεται τὸ δεῖπνον αἰετῶν (138· πρβ. λαγοδαίτας, 124), ἐκφράζει τὸν φόβο ὅτι θὰ ζητήσει ὡς ἀντίποινα μιὰ ἄλλη θυσία. Αὐτὴ ἡ θυσία δὲν θὰ εἶναι συνηθισμένη, καθὼς, πρῶτον, θὰ εἶναι ἀνόσιο νὰ καταλήξει στὸ καθιερωμένο δεῖπνο (σπευδομένα θυσίαν ἐτέραν ἄνομόν τινα ἄδαιτον, 150) καὶ, δεύτερον, θὰ ξυπνήσει τὴν τεχνόποινον καὶ μνήμονα Μῆνιν τοῦ οἴκου τῶν Ἀτρειδῶν (154-5). Αὐτὸ ποὺ ὑπαινίσσεται ὁ Κάλχαντας εἶναι, φυσικά, ἡ θυσία τῆς Ἴφιγένειας ποὺ θὰ προσφέρει ὁ Ἀγαμέμνωνας γιὰ νὰ κατευνάσει τοὺς ἐνάντιους ἀνέμους (ἐξαιτίας τῆς ὀργῆς τῆς θεᾶς, 147-50, 191-202, 214-7) ποὺ καθυστεροῦσαν τὸν ἀπόπλου (148, 193, 196), προξενοῦσαν ζημιές στὰ πλοῖα καὶ ἐξαντλοῦσαν (νῆστιδες 193) τὰ τρόφιμα (188-9, 193). Μὲ ἄλλα λόγια ὁ σπαραγμὸς τῆς λαγίνας καὶ τὸ στυγερὸ δεῖπνο τῶν αἰετῶν ὀδηγεῖ στὴν ἄδαιτον θυσία τῆς Ἴφιγένειας (πρβ. Σ. Ἠλ. 542-3). Ὁ ἀμφίσημος στίχος αὐτότοκον πρὸ λόχου μογεράν πτάκα θυομένοισιν (137) μπορεῖ νὰ σημαίνει ὅτι ἡ λαγίνα καὶ τὰ ἀγέννητα παιδιὰ τῆς πέφτουν θύματα τῶν αἰετῶν, ἀλλὰ καὶ ὅτι οἱ Ἀτρεΐδες θυσιάζουν μιὰ φοβισμένη γυναίκα, τὸ ἴδιο τους τὸ παιδί (πρβ. τέκνον, 207), γιὰ χάρη τοῦ στρατοῦ.

Ὁ οἰωνὸς τῆς σπαραγμένης λαγίνας ἀποτελεῖ ἐπίσης μιὰν ἀφορμὴ γιὰ νὰ στραφεῖ ὁ δραματουργὸς καὶ πρὸς τὸ παρελθὸν τῶν Ἀτρειδῶν. Ὁ,τι δηλαδὴ ὑποδηλώνει ὁ οἰωνός (ὅπως θὰ δείξουμε) εἶναι καὶ τὸ αἰμοβόρο ἦθος ποὺ ὁ Ἀγαμέμνωνας ἔχει κληρονομήσει ἀπὸ τὸν Ἀτρέα. Ὅπως μάλιστα ἔχει ὑποστηριχθεῖ, ἡ ἀπαίτηση τῆς θεᾶς στοχεύει ἀκριβῶς σὲ αὐτὴ τὴν ἀποκάλυψη⁴.

Ἄς δοῦμε σύντομα τὴν προϊστορία αὐτοῦ τοῦ παλαιοῦ ἦθους τῶν Ἀτρειδῶν. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Ἀτρέας ὀργανώνει τὸ μακάβριο θυέστειο συμπό-

3. Γιὰ τὸν λέοντα-Ἀγαμέμνονα στὴν Ἰλ. βλ. Λ 113-21, 129-42, 172-8 καὶ πρβ. A. Sideras, *Aeshylus Homericus*, Göttingen 1971, 249.

4. Γιὰ τὰ αἶτια τῆς ὀργῆς τῆς Ἄρтемης, τὸ ἦθος τοῦ Ἀγαμέμνονα, τὴν εὐθύνη του ὅσον ἀφορᾷ τὴ θυσία τῆς Ἴφιγένειας καὶ τίς λαυθάνουσες σημασίες τῆς θυσίας αὐτῆς βλ. E. Fraenkel, ὅ.π., II, 97-9, 122-3· Denniston-Page, ὅ.π., xxiii-xxix· R. P. Winnington-Ingram, «Clytemnestra and the Vote of Athena», *JHS* 68 (1948) 143· C. H. Reeves, «The Parodos of the *Agamemnon*», *CJ* 55 (1960) 168-71· Whallon, ὅ.π., 78-88· J. J. Peradotto, «The Omen of the Eagles and the ΗΘΟΣ of Agamemnon», *Phoenix* 23 (1969) 241, 246-57· Lebeck (1971) 33-6· Stanford (1972) 143-5· Belfiore, ὅ.π., 3-6, 10-2· W. D. Furley, «Motivation in the Parodos of Aeschylus' *Agamemnon*», *CPh* 81 (1986) 109-21· R. D. Griffith, «Πῶς λιπόναις γένωμα...; (Aeschylus, *Agamemnon* 212)», *AJP* 112 (1991) 173-7.

σιο (χρεουργὸν ἤμαρ εὐθύμως ἄγειν / δοκῶν, παρέσχε δαῖτα παιδείων κρεῶν, 1592-3, πρβ. 1220, 1242· δείπνου, 1601· βορᾶς, 1220, πρβ. 1097, 1222, 1512, Χο. 1068· σφαγὴν, 1599, πρβ. 1096), ἐγκαθίσταται στὸν οἶκο τῶν Ἀτρειδῶν μιὰ δαίμονική μορφή, ἕνας ἀλάστορας (ὁ παλαιὸς δριμύς ἀλάστωρ / Ἀτρέως χαλεποῦ θοινατῆρος, 1501-2, πρβ. 1507-8) ποὺ συνεχῶς ἐνεργοποιεῖ τὴν κατάρτα τοῦ Θυέστη (1601): νὰ χαθεῖ ὅλο τὸ γένος τῶν Ἀτρειδῶν, ὅπως χάθηκαν τὰ δικά του παιδιὰ (1602). Ἡ κατάρτα ἐκπληρώνεται καὶ ὁ δαίμονας αὐτὸς τρέφεται καὶ παχύνεται ἀπὸ τὸ αἷμα τῶν μελῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου καθὼς προκαλεῖ μιὰ ἀκόρεστη ἐπιθυμία αἵματος ποὺ φανερώνεται μέσα ἀπὸ μιὰ σειρά ἐνδοοικογενειακῶν φονικῶν: τὸν τριπάχυντον / δαίμονα γέννης τῆσδε κικλήσκων / ἐκ τοῦ γὰρ ἔρωσ αἵματολοιχός / νεῖραι τρέφεται· πρὶν καταλῆξαι / τὸ παλαιὸν ἄχος, νέος ἰχώρ (1476-80, πρβ. 1568-76)⁵. Γιὰ τὸν ποιητὴ ὁ ἀλάστορας δὲν εἶναι παρὰ ἡ συγκεκριμένη μορφή τῆς κακοδαιμονίας τῶν Ἀτρειδῶν. Ἡ «μορφοποίηση» δηλαδὴ τῆς ἀκόρεστης δυστυχίας (ἄτη-/ρᾶς τύχας ἀκορέστου, 1484) ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν ὕβριστική συμπεριφορά τους⁶.

Αὕτῃ ἡ ὕβριστική συμπεριφορά ἐπαναλαμβάνεται μέσα στὴν τριλογία μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχουμε συνεχῶς νέα ὕβρι καὶ τὴν ἀνάγκη τιμωρίας καὶ καταστολῆς αὐτῆς τῆς ὑπερβάσεως. Εἶναι φυσικὸ κάθε φορὰ ἡ νέα ὕβρις νὰ γεννᾷ τὸν δικό της τιμωρὸ καὶ ἀκαταμάχητο δαίμονα, τὴ δική της ἀκόρεστη ἄτη (750-71, 1331 κ.έ., πρβ. *Εὐμ.* 534)⁷. Ἄλλοτε αὐτὸς ὁ ἄπληστος δαίμονας ἐμφανίζεται μὲ χαρακτηριστικὰ ζώου, πιθανῶς ἀλόγου (δαίμονας χηλῆι βαρεῖαι δυστυχῶς πεπληγμένοι, 1660), καὶ ἄλλοτε περιγράφεται σὰν πεινασμένος σκύμνος (717-8, 726), ὁ ὁποῖος παίξει τὸν ρόλο τοῦ φρικτοῦ ἱεουργοῦ τῆς Ἄτης (735-6).

Ἡ συμπεριφορά τοῦ σκύμνου προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ πατρογονικό του ἦθος καθὼς ἐξελισσεται σὲ ἕνα αἰμοβόρο λιοντάρι καὶ κατασπαράζει (μηλοφόνοισι σὺν ἄταις / δαῖτ' ἀκέλευστος ἔτευξεν, 730-1, πρβ. γαστρὸς ἀνάγκαις, 726) τὰ μέλη τοῦ οἴκου (αἵματι δ' οἶκος ἐφύρθη, / ἄμαχον ἄλγος οἰκέταις, 732-3) ποὺ τὸν ἀνέθρεψαν (727-34, πρβ. 717-26)⁸. Ἔτσι τὸ λιοντάρι μεταφέρεται ἀπὸ ἕνα

5. Τὸ μέγεθος τῆς αἰμορραγίας θὰ μπορούσε νὰ συγκριθεῖ μὲ μιὰ ἄλλη εἰκόνα: τὴν ἀνεξάντλητη δύναμη τῆς θάλασσας νὰ τρέφει συνεχῶς νέες πορφύρες (*Ἄγ.* 958-60, πρβ. Χο. 1010-3).

6. Γιὰ τὴ διαφορετικὴ «ἔραση» τοῦ Αἰσχύλου καὶ τῶν ἠρώων του ὅσον ἀφορᾷ τὸ θέμα τῶν δαιμόνων, βλ. E. R. Dodds, *Οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ Παράλογο* (μετάφρ. Γ. Γιατρομανωλάκη), Ἀθήνα 1978, 50-2.

7. Πρβ. τὴ θετικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἰδέας αὐτῆς στὰ *Ἔργα* 235, ὅπου ἡ δικαιοσύνη ἐγγυᾶται τὴ γέννηση παιδιῶν ὅμοιων μὲ τοὺς γονεῖς τους.

8. Γιὰ τὴν παραβολὴ τοῦ σκύμνου στὴν Ὀρέστεια βλ. Knox, ὁ.π., 17-25· Lebeck (1971) 47-51, 130· πρβ. Winnington-Ingram, ὁ.π., 132· W. Whallon, «Maenadism in the *Oresteia*», *HSPH* 68 (1964) 319· F. Rodriguez Adrados, «El tema del Leon en el Agamemnon de Esquilo (717-49)», *Emerita* 33 (1965)· B. H. Fowler, «Aeschylus' Imagery», *C&M* 28 (1969) 36-7, 39, 45-6, 52· Peradotto, ὁ.π., 261· P. A. Marino, «A Lion among the Flock», *CB* 51 (1975) 1-5· W. E. Higgins, «Double-Dealing Ares in the *Oresteia*», *CPh* 73 (1978) 30, 32· Belfiore, ὁ.π., 8-9· R. W. Garson, «Observations on Some Recurrent Metaphores in Aeschylus' *Oresteia*», *AClass* 26 (1983) 33-4·

παραδοσιακό χώρο μάχης και πολεμικής ἀριστείας (825-8)⁹ στὸν ἐσωτερικὸ ἄντρον οἴκου, ὅπου ἡ σύγκρουση Ἀγαμέμνονα καὶ Κλυταιμῆστρας παίρνει τὴ μορφή ἐνδὸς ἐμφύλιου πολέμου: *θύουσαν Ἄιδου μητέρ' ἄσπονδόν τ' Ἄρη / φίλοις πνέουσαν; ὡς δ' ἐπωλολύξατο / ἡ παντότολμος, ὡσπερ ἐν μάχης τροπή* (1235-7, πρβ. 940 κ.έ., 1509-12, *Χο.* 937-8)¹⁰.

Τὸ ὑβριστικὸ ἦθος τῶν Ἀτρειδῶν φαίνεται καθαρὰ καθὼς τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας συμπεριφέρονται ὡς σαρκοφάγα ζῶα καὶ πουλιὰ κατὰ τὴ διάρχεια τόσο τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας ὅσο καὶ τῆς ἐμφύλιας διαμάχης τους. Ὅσο γιὰ τὴν ἐνδοοικογενειακὴ καταστροφή αὐτὴ φαίνεται νὰ ἀρχίζει μὲ τὴν Ἑλένη. Ἡ μοιραία βασίλισσα ἀποδεικνύεται, ὅπως καὶ τὸ λιοντάρι, πηγὴ ἄλλοις καὶ αἰτία πολλῶν θανάτων ὄχι μόνον γιὰ τὸν οἶκο τῶν Πριαμιδῶν καὶ τοὺς Τρῶες γενικότερα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς Ἑλληνας (429-55, 1455-7, 1464-7, πρβ. 733-4). Ἡ συμπεριφορὰ αὐτῆς Ἑλένης, ποὺ θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Χορὸ ἐκδήλωση τῆς δύναμης ποὺ διαθέτει ὁ δαίμονας τοῦ οἴκου τῶν Ἀτρειδῶν (1468-9, πρβ. 1481-2, *Χο.* 566), προκαλεῖ τὸν ἐσωτερικὸ «σπαραγμὸ» (*καρδιόδηκτον*, 1471, πρβ. 743) τῶν μελῶν τοῦ Χοροῦ.

Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀγαμέμνονα, ὁ ὁποῖος περιγράφεται ὡς σαρκοβόρος ἀετὸς καὶ αἱμοβόρο λιοντάρι καὶ θεωρεῖται ὑπεύθυνος ὄχι μόνον γιὰ τὴ θυσία τῆς Ἰφιγένειας (ἄτην, 1523) καὶ τὴν καταστροφή τῆς Τροίας (ἄτης, 819), ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ στρατοῦ του (τῶν πολυκτόνων, 461, πρβ. 734) στὸν πόλεμο (450-1, 456 κ.έ., πρβ. 799 κ.έ.). Ἀντίστοιχα ἡ Κλυταιμῆστρα, ὡς ἱερέας τῆς Ἄτης (1433, πρβ. 1230) καὶ πράκτορας τοῦ ἀλάστορα (1500-1, πρβ. 1504-8), ἀποκαλεῖται κοράκι (1473), *δυσφιλές δάκος* (1232, πρβ. *Χο.* 995), *ἀμφίσβαινα* (1233), *ἔχιδνα* (*Χο.* 994, πρβ. 249 καὶ 1047: *δρακόντων*)¹¹, *Σκύλλα* (1233-4, πρβ. Ὀδ. μ 90-2, 98-100, 231, 255-6,

O. Rodari, «La Metaphore de l' Accouchement du Cheval de Troie», *PP* 40 (1985) 84· Furley, ὁ.π., 119. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ λιονταριοῦ εἶναι ἀντίθετη μὲ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο, σύμφωνα μὲ τὸν Χορὸ, πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀνάγκη του γιὰ τροφή: *πολλά τοι δόσις ἐκ Διὸς ἀμιλαφῆς τε καὶ ἐξ ἀλόκων ἐπειτεῖαν / νῆστιν ὤλεσεν νόσον* (Ἄγ. 1015-7).

9. Πρβ. Γ 21-8, E 134-43, 161-4, K 297-8, 485-8, Λ 113-21, 172-8, 548-57, M 299-308, P 61-9, 541-2, 656-67, Σ 580-6, Ω 41-3. Βλ. καὶ σμ. 3.

10. Γιὰ τὸ μοτίβο τοῦ πολέμου στὴν Ὀρέστεια βλ. Winnington-Ingram, ὁ.π., 131-4, 138, 144-5· Higgins, ὁ.π., 24-35· C. W. Macleod, «Politics and the *Oresteia*», *JHS* 102 (1982) 124-7· H. Moritz, «Refrain in Aeschylus: Literary Adaptation of Traditional Form», *CPh* 74 (1979) 199-204· M. Fartzoff, «*Oikos et Polis* dans l'*Orestie*: Quelques Considerations», *Ktéma* 9 (1984) 182.

11. Γιὰ τὸ μοτίβο τοῦ φιδιοῦ στὴν Ὀρέστεια βλ. W. Whallon, «The Serpent at the Breast», *TAPhA* 89 (1958) 271-5 καὶ (1964) 319, 322, 326· F. Zeitlin, «Postscript to Sacrificial Imagery in the *Oresteia*», *TAPhA* 97 (1966) 650-1· Fowler, ὁ.π., 38, 41-2, 56-7· G. Devereux, *Dreams in Greek Tragedy*, Oxford 1976, 189-202· Higgins, ὁ.π., 32· Macleod, ὁ.π., 142· A. R. Rose, «The Significance of the Nurse's Speech in Aeschylus' *Choephoroe*», *CB* 58 (1982) 50· Garson, ὁ.π., 34-5· Garvie, ὁ.π., xix-xxi· M. Davies, «Aeschylus' Clytemnestra: Sword or Axe?», *CQ* 37 (1987) 67-8.

310) και δίποδη λέαινα (1258, πρβ. *Χο.* 937-8). Τέλος, σὲ αὐτὴ τὴ φάση, ὁ Αἴγισθος, ποὺ σχεδιάζει μὲ τὴν Κλυταιμῆστρα τὸν θάνατο τοῦ Ἀγαμέμνονα γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ τὸ θυέστειο δειπνο (1217-23, 1577-82, 1604-11, 1627, 1634-7), χαρακτηρίζεται λιοντάρι οἰκουρό (1224-5, 1626).

Ἐνα ἄλλο ἐνδιαφέρον σημεῖο στὴν ὅλη αἵματηρὴ ἱστορία τῶν Ἀτρειδῶν εἶναι τοῦτο: ἡ τιμωρία τοῦ δράστη ἀντιστοιχεῖ κάθε φορὰ πρὸς τὶς πράξεις του καὶ ὁ θύτης μεταβάλλεται σὲ θύμα. Ὅπως λ.χ. ἀρχικὰ ὁ Ἀγαμέμνωνας ἔτσι καὶ ἡ Κλυταιμῆστρα ἐτοιμάζει τὴν θυσία αἵματηρὸ συμπόσιο. Τὸ συμπόσιο αὐτὸ δὲν εἶναι πραγματικὸ —ἀπλῶς ὑποκρύπτεται στὴ θυσία ποὺ προσφέρει κατὰ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ βασιλιᾶ στοῦ Ἄργος: *τὰ μὲν γὰρ ἐστίας μεσομφάλου / ἔστηχεν ἤδη μῆλα †πρὸς σφαγὰς† πυρός, / ὡς οὐποτ' ἐλπίσασι τήνδ' ἔξειν χάριν* (1056-8, πρβ. 1309-12, Σ. *Ἡλ.* 277-85)¹². Ὅμως ἡ θυσία αὐτὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ συγκαλυμμένη σφαγὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα (1389, 1409, 1433, 1504)¹³. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ Κλυταιμῆστρα τιμωρεῖ τὸν βασιλιᾶ γιὰ τὴ θυσία τῆς Ἰφιγένειας (1415-7, πρβ. 231-2, 1432-3, 1527-9 καὶ *παρθενοσφάγοισιν*, 209) ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ σφαγὴ τῶν παιδιῶν τοῦ Θυέστη (1500-4). Μάλιστα αὐτὴ ἡ «μεταφορικὴ» θυσία τῆς Κλυταιμῆστρας ὑποκρύπτεται καὶ στὶς πραγματικὲς θυσίαις ποὺ προσφέρονται (κατὰ διαταγὴ τῆς) μόλις φθάνουν τὰ νέα γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Τροίας. Οἱ φλόγες στοὺς βωμοὺς τῆς πόλης δὲν σβήνουν παρὰ ἀφοῦ προηγουμένως «καταβροχθίσουν» τὸ θυμίαμα (594-7).

Ὅλες οἱ παραπάνω εἰκόνες τῶν αἵματηρῶν συμποσίων, παλαιότερων καὶ νεότερων, μέσα στὸν οἶκο τοῦ Ἀτρέα, ἐμφανίζονται συνοπτικὰ στὰ ὄραματα τῆς Κασσάνδρας. Ἡ μάντισσα ὀραματίζεται μιὰν ἀκόρεστη φατρία πνευμάτων ποὺ ἀλαλάζουν ἀπὸ χαρὰ καθὼς ἡ Κλυταιμῆστρα ἐτοιμάζεται νὰ τοὺς προσφέρει ἕνα νέο θύμα (*στάσις δ' ἀκόρεστος γένει / κατολολυξάτω θύματος λευσίμου*, 1117-8). Τὰ δαιμονικὰ αὐτὰ πνεύματα εἶναι οἱ Ἐρινύες (1119-20, πρβ. *Εὐμ.* 150, 929), ποὺ τρέφονται συνεχῶς μὲ αἷμα ἀνθρώπινο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ θυέστειο δειπνο (1186-93, πρβ. 1433)¹⁴.

Αὐτὸς ὁ ἀλληλοσπαραγμὸς τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἀγαμέμνονα (ὅπως ὑπαινικτικὰ φανερώνεται μέσα ἀπὸ τὰ θανάσιμα συμπόσια) ἐπανέρχεται, φυσικὰ, καὶ στὶς *Χορηφόρους*, ὅπου ἐπανεμφανίζονται ὀρισμένα ἀπὸ τὰ μοτίβα

12. Ἡ θυσία ὀλοκληρῶνεται μὲ τὴν *δαῖτα*. Βλ., π.χ., A 467-9 = B 430-2, γ 33, 37, 44, 66-7.

13. Πρβ. *Ὀδ.* μ 343-4, 356-65, ὅπου ἡ ἱερόσυλη πράξη τῆς σφαγῆς τῶν βοδιῶν τοῦ Ἠλίου συγκαλύπτεται ἀπὸ τὸ τυπικὸ τῆς θυσίας. Γιὰ τὸ μοτίβο τῆς θυσίας στὴν *Ὀρέστεια* βλ. Κνοκ, ὅ.π., 22· Zeitlin (1965) 463-508 καὶ (1966) 615-53· Lebeck (1971) 20-1, 34-6, 57-8, 60-3· Macleod, ὅ.π., 137.

14. Ἡ συσχέτιση τῆς Κασσάνδρας μὲ τὴ μυθικὴ ἀηδόνα, ποὺ θρηνεῖ συνεχῶς (*ἀκάρετος βοᾶς*) γιὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ Ἴτυ (*Ἀγ.* 1142-5), πρέπει νὰ ὀφείλεται ὄχι μόνον στοῦ γεγονότος ὅτι ἡ προφήτισσα δὲν θὰ ἀποφύγει τὸν θάνατο μὲ τὴ μεταμόρφωσή της σὲ πουλί (*Ἀγ.* 1146-9) ἀλλὰ καὶ στὶς ἐπανελημμένες ἀναφορὲς τῆς στοῦ θυέστειο δειπνο (*Ἀγ.* 1096-7, 1214-22), τὸ ὁποῖο ἀναλογεῖ μὲ τὸ δειπνο τοῦ Τηρέα.

πού έχουμε ήδη συναντήσει στον *Ἀγαμέμνονα*. Τώρα όμως οί ρόλοι αλλάζουν: ὁ *Ὀρέστης* καὶ ἡ *Ἥλέκτρα* εἶναι τὰ ὄρφανὰ καὶ πεινασμένα παιδιὰ (*νῆστις πιέζει λιμός*, 250, πρβ. 251) τοῦ ἀετοῦ-*Ἀγαμέμνονα* πού σκοτώνεται ἀπὸ τὴν *ἔχιδνα-Κλυταιμῆστρα* (247-9, πρβ. 258). Ἡ ἴδια ἡ βασίλισσα βλέπει στὸ ὄνειρό της ὅτι γεννᾶ ἓνα ἐπικίνδuno φίδι (*τεκεῖν δράκοντα*, 527· πρβ. 544, 928), ἓνα νεογενές δάκος (530, πρβ. 843). Αὐτὸ τὸ *ἔκπαγλον τέρας* (548) δὲν εἶναι παρὰ ὁ *Ὀρέστης* (549-50), πού τρέφεται μὲ τὸ γάλα καὶ τὸ αἷμα τῆς μητέρας του: *καὶ μαστὸν ἀμφέχασκ' ἐμὸν θρεπτήριον / θρόμβωι τ' ἔμειξεν αἵματος φίλον γάλα* (545-6, πρβ. 533, 548, 928· *βορᾶς*, 530). Τὸ ὄνειρο αὐτὸ ταιριάζει φυσικὰ μὲ τὴ θηριώδη φύση τῆς *Κλυταιμῆστρας*. Δηλώνει ὅμως καὶ κάτι ἄλλο: ὅτι ἡ βασίλισσα, ὕστερα ἀπὸ τὸν ἀτιμωτικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πέθανε ὁ *Ἀγαμέμνωνας* (*ἀνάξια δράσας / ἄξια πάσχων*, *Ἀγ.* 1527-8), προαισθάνεται πῶς καὶ ἡ δική της τιμωρία (*πάθει*, 547, πρβ. 539) θὰ εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὶς πράξεις της.

Ἄν στὸ ὄνειρο τῆς *Κλυταιμῆστρας* ἐμφανίζεται προφητικὰ ὁ *Ὀρέστης* σὰν ἐπικίνδuno φίδι, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὶς ἀναμνήσεις πού διατηρεῖ ἡ ἀπλοϊκὴ *Τροφὸς* ἀπὸ τὴ βρεφικὴ ἡλικία τοῦ ἥρωα. Ὁ *Ὀρέστης* παρομοιάζεται πάλι μὲ ἓνα μικρὸ ζῶο (*βοτόν*, 753) χωρὶς φρόνηση πού πρέπει νὰ τραφεῖ ἀπὸ ἄλλους, ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἀκόμη τὴ δυνατότητα νὰ ἐκφράζει τὶς ἀνάγκες του (753-7, πρβ. 750, *Ἀγ.* 724-6). Ὡστόσο αὐτὸς ὁ ἄφωνος παῖς (755), πού ἦταν τυλιγμένος σὲ σπάργανα μὲ θηριομορφικὲς ἀναπαραστάσεις (232), ἔμελλε νὰ ἀποδειχθεῖ ἐξ ἴσου ἐπικίνδunos μὲ τὸν οἰκόσιτο σκύμνο πού εἶδαμε στὸν *Ἀγαμέμνονα* (717-26). Ὁ *Ὀρέστης* (ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ μητέρα του) συμπεριφέρεται σὰν ἐκδικητικὸ λιοντάρι στὴν ἐνδοοικογενειακὴ σύγκρουση τῶν *Ἀτρειδῶν* (*ἔμολε δ' ἐς δόμον τὸν Ἀγαμέμνωνος / διπλοῦς λέων, / διπλοῦς Ἄρης*, 938, πρβ. 461, 489, 874, 946-52) καὶ τροφοδοτεῖ ἐκ νέου —καὶ μὲ τὴ σφαγὴ τοῦ *Αἰγίσθου*— τὸ αἱματηρὸ συμπόσιο τῶν *Ἐρινύων*: *φόνου δ' Ἐρινύς οὐχ ὑπεσπανισμένη / ἄκρατον αἷμα πίεται τρίτην πόσιν* (577-8).

Τελικὰ ὅμως, ὅπως φαίνεται, ἡ φοβερὴ ἱστορία τῶν *Ἀτρειδῶν* διαφοροποιεῖται στὸ πρόσωπο τοῦ *Ὀρέστη*. Ἔτσι ἐνῶ ἡ περιγραφή τοῦ νεαροῦ ἥρωα εἶναι θηριομορφικὴ, τὸ ἦθος του παρουσιάζει σημαντικὴ διαφορὰ σὲ σχέση μὲ τὸ ἦθος τῶν προγόνων του¹⁵. Μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων ὁ *Ὀρέστης* δὲν φαίνεται νὰ ὑπακούει μόνο στὰ δικά του πατρογονικὰ θηριώδη ἐνστικτα. Ὑπακούει τώρα καὶ στὶς ἐντολὲς τοῦ *Ἀπόλλωνα*, ἀφοῦ ὁ θεὸς τὸν ἔχει προειδοποιήσει ὅτι δὲν πρόκειται νὰ παραμείνει ἀτιμώρητος, ἂν ἀρνηθεῖ νὰ ἐκδικηθεῖ τοὺς ὑπεύθυνους γιὰ τὸν φόνο τοῦ πατέρα του (269-74). Μάλιστα μιὰ ἀπὸ τὶς τιμωρίες του θὰ εἶναι νὰ «σπαραχθεῖ» ἀπὸ φοβερὲς νόσους: *τὰς δ' αἰνῶν νόσους, / σαρχῶν ἐπεμβατῆρας ἀγρίαις γνάθοις, / λειχῆνας ἐξέσθοντας ἀρχαίαν φύσιν* (279-81).

15. Γιὰ τὸ διαφορετικὸ ἦθος τοῦ *Ὀρέστη* βλ. Zeitlin (1965) 496-8 καὶ Peradotto, ὁ.π., 258-61.

Καθώς η τριλογία εξελίσσεται, εμφανίζονται εκτός από τὰ παραπάνω και ὀρισμένα ἄλλα στοιχεῖα πού δείχνουν ὅτι διαφοροποιεῖται ἡ παλαιὰ κατάσταση τῆς οἰκογενειακῆς θηριωδίας. Ἔτσι, λ.χ., ὁ Ὀρέστης ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμία νὰ προσφέρει (μαζὶ μὲ τὴν Ἥλέκτρα) στὸν Δία ἕνα πλούσιο γεῦμα (εὐθιοινον γέρας) σὲ περίπτωση πού ὁ θεὸς τοὺς βοηθήσει νὰ σωθοῦν (255-63). Πράγμα πού πιθανῶς σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ σταματήσουν τὰ ἀνόσια συμπόσια πού ἄρχισαν μὲ τὸν Ἀτρέα, τὸν φοβερὸ θοινατῆρα (Ἀγ. 1502). Ἐπιπλέον ὁ Ὀρέστης ζητᾶ τὴ συνδρομὴ τοῦ νεκροῦ Ἀγαμέμνονα στὸ ἔργο τῆς ἐκδίκησης ὑποσχόμενος σὲ ἀντάλλαγμα ὅσα δεῖπνα (δαῖτες ἔννομοι, 483 κ.έ.) πού διαφέρουν ἀπὸ τὴν ἄδαιτον (Ἀγ. 150) θυσία τῆς Ἰφιγένειας. Ὡστόσο ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ σκηνὴ γιὰ τὸ «νέο» ἦθος τῶν πρωταγωνιστῶν εἶναι ἡ στιγμή πού ὁ Ὀρέστης πρέπει νὰ σκοτώσει τὴ μητέρα του. Ἐδῶ (καὶ σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ παρελθόν) διστάζει νὰ ἐνεργήσει καὶ νὰ «κατασπαράξει» τὴ μάνα του καὶ χρειάζεται νὰ ἐπέμβει ὁ Πυλάδης γιὰ νὰ τοῦ ὑπενθυμίσει τοὺς χρησμούς (899-902). Ὅσο γιὰ τὴν Κλυταιμῆστρα, αὐτὴ προσπαθεῖ μὲ τὸν τρόπο της νὰ ἀποτρέψει τὴν πραγμάτωση τοῦ φοβεροῦ ὄνειρου ἐκθέτοντας στὸν γιό της τὸν μαστὸ πού τὸν ἔθρεψε. Ἔτσι θυμίζει (ἐκτὸς τῶν ἄλλων) στὸν Ὀρέστη ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀκολουθήσει τὸ ἦθος τοῦ δαίμονα ἀλλὰ τὴν ἀνθρώπινη διάστασή του: *ἐπίσχες, ὦ παῖ, τόνδε δ' αἶδεσαι, τέκνον, / μαστόν, πρὸς ὧι σὺ πολλὰ δὴ βρίζων ἄμα / οὐλοισιν ἐξήμελξας εὐτραφὲς γάλα* (896-8).

Μετὰ τὴ σφαγὴ τῆς Κλυταιμῆστρας (Χο. 904, πρβ. *Εὐμ.* 102), ἡ κατάσταση ἀνάμεσα στὸ θῦμα καὶ στὸν θύτῃ ἀντιστρέφεται πάλι. Ἔτσι, στὶς *Εὐμενίδες* ὁ Ὀρέστης καταδιώκεται ἀπὸ τὶς αἰμοδιψεῖς Ἐρινύες (*ἀλλ' ἀντιδοῦναι δεῖ σ' ἀπὸ ζῶντος ῥοφεῖν / ἐρυθρὸν ἐκ μελέων πελανόν· ἀπὸ δὲ σοῦ / βοσκᾶν φεροίμαν πώματος δυσπότου*, 264-6, πρβ. 183-4, 253, 302)¹⁶ πού ἀπειλοῦν νὰ τὸν κατασπαράξουν ζωντανό: *οὐδ' ἀντιφωνεῖς, ἀλλ' ἀποπτύεις λόγους, / ἔμοι τραφεῖς τε καὶ καθιερωμένος; / καὶ ζῶν με δαίσεις οὐδὲ πρὸς βωμῶι σφαγεῖς* (303-6).

Τὸ παλαιὸ θέμα τοῦ ἀνόσιου δεῖπνου συνεχίζεται καὶ ἐδῶ, παρὰ τὶς ὅποιες μεταβολές του στὴν πορεία τῆς τριλογίας. Τὸ θέμα αὐτὸ εἰσάγεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν *Εὐμενίδων*, ὅταν ἡ προφήτισσα τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν παραβάλλει τὶς Ἐρινύες μὲ τὶς Ἄρπυιες πού ἀρπάζουν τὸ δεῖπνο τοῦ Φινέα (50-1). Ἀκολουθεῖ ἡ ἀφύπνιση τῶν Ἐρινύων ἀπὸ τὸ εἶδωλο τῆς Κλυταιμῆστρας. Ἡ νεκρὴ βασίλισσα τοὺς θυμίζει τὶς παλαιὲς προσφορές της (*νυκτίσεμνα δεῖπνα*, 108, πρβ. 106-7) καὶ ζητᾶ ὡς ἀντάλλαγμα τὴν τιμωρία τοῦ Ὀρέστη (137-9). Οἱ Ἐρινύες εἶναι τῶρα αὐτὲς πού παίζουν τὸν ρόλο τῶν αἰμοβόρων λιονταριῶν (193-4) καὶ τῶν δρακόντων (128, πρβ. Χο. 1050), ἐνῶ ὁ Ὀρέστης παραβάλλεται

16. Οἱ Ἐρινύες, ὡς πράκτορες τῶν νεκρῶν (Χο. 402-4, *Εὐμ.* 316-20), πίνουν ὅπως καὶ οἱ ἴδιοι οἱ νεκροί, αἶμα (Ὀδ. κ 535-7, λ 35-7, 49-50, 96, 98, 153, πρβ. Σ. Ἠλ. 1419-21, Ε. Ἐκ. 536-7).

μέ ελαφάκι (111, 246, πρβ. 131, 147) και λαγό (πτῶκα, 326, πρβ. 252) που κυνηγοῦν οἱ ὀργισμένες κύνες τῆς Κλυταιμίστρας (Χο. 924, 1054, Εὐμ. 132, 246, πρβ. Ἀγ. 607, 1228). Αὐτὸς ὁ νέος συνδυασμὸς τῶν παλαιῶν στοιχείων και ἡ μεταβολὴ τῶν ρόλων μᾶς ὑπενθυμίζει τὸν σπαραγμὸ τῆς λαγίνας ἀπὸ τοὺς δύο ἀετούς, τὰ φτερωτὰ σκυλιὰ τοῦ Δία (πτανοῖσιν κυσι πατρός, Ἀγ. 135)¹⁷. Και εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ ἐπαναφορὰ στὴν ἀρχικὴ φρίκη τῆς τριλογίας ὑποδηλώνει ὅτι ὁ νόμος τῆς ἀντεκδίκησης και τῆς αὐτοδικίας μόνο σὲ ἀδιέξοδο μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει.

Ὅμως τώρα πλέον ἔχουν μεταβληθεῖ τὰ πράγματα, καθὼς στὶς *Εὐμενίδες* συμβαίνει μιὰ δραστηκὴ μεταλλαγὴ και μετακίνηση τῆς ἐκδικητικῆς καταστάσεως και τοῦ οἰκογενειακοῦ σπαραγμοῦ. Μετὰ τὴν ἀθώωση τοῦ Ὀρέστη, οἱ ὀργισμένες Ἐρινύες ἐγκαταλείπουν τὸν οἶκο τοῦ Ἀτρέα και στρέφουν τὴν ἐκδικητικὴ τους μανία ἐναντίον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ οἰκογενειακὴ κατάρρα μοιάζει νὰ ἀπλώνεται τώρα πάνω στὴν πόλη. Οἱ θεὲς ἀπειλοῦν τὴν ἀθηναϊκὴ γῆ με καθολικὴ ἀφορία τοῦ φυτικῶ και ζωικοῦ κόσμου (λειχὴν ἄφυλλος ἄτεχνος. 780-7=810-7, πρβ. 840=873). Τὸν κίνδυνο αὐτό, που ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐκδικητικὴ ὄρεξη τῶν Ἐρινύων, προσπαθεῖ νὰ ἀποτρέψει ἡ Ἀθηναία: *ὕμεις δὲ μῆτε τῆιδε γῆι βαρὺν κότον / σκῆψητε, μὴ θυμοῦσθε, μηδ' ἀχαρπίαν / τεύξητ' ἀφεῖσαι + δαιμόνων+ σταλάγματα, / βρωτῆρας αἰχμὰς σπερμάτων ἀνημέρους* (800-3, πρβ. 831).

Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτά, ὅπως δείχνει ἡ ἀμφίσημη λέξη *σπέρματα* (που ἀναφέρεται και στοὺς ἀνθρώπους, 187, 659, 909), ἡ θεὰ διαβλέπει στὶς ἀπειλὲς τῶν Ἐρινύων ἕναν ἐπιπλέον κίνδυνο και γιὰ τὴ γῆ και γιὰ τὸν λαό της: οἱ Ἐρινύες δὲν θὰ ἀρκεσθοῦν στὸν ἀφανισμὸ τῶν σπαρτῶν και τῶν ζώων, ἀλλὰ θὰ ἐξολοθρεῦσουν και τοὺς πολίτες καθὼς θὰ τοὺς ὀδηγήσουν στὴν αἵματοχυσία (πρβ. *αἰχμὰς και αἵματηράς θηγάνας, σπλάγχων βλάβας / νέων*, 859-60). Οἱ ἐκδικητικὲς θεότητες, που τιμωροῦν (357-9) ὅποιον μάχεται τοὺς συγγενεῖς του (*ὅταν Ἄρης / τιθασὸς ὦν φίλον ἔληι*, 355-6), εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ ἐκδικηθοῦν τώρα τοὺς Ἀθηναίους και νὰ δημιουργήσουν μιὰ κατάσταση ἀνάλογη με αὐτὴ στὴν ὁποία βρισκόταν προηγουμένως ὁ Ὀρέστης: νὰ μεταφέρουν τὴ μανία τῆς ἀλληλοκτονίας και τοῦ ἀλληλοσπαραγμοῦ ἀπὸ τὸν οἶκο τῶν Ἀτρειδῶν στὸν χῶρο τῆς πόλης (πρβ. Ἀγ. 1262, 1535-6, 1575-6 και Εὐμ. 801, 832, 859-60).

Πρόκειται λοιπὸν γιὰ μιὰ καινούργια *ἐνοίκιον μάχη* (866) που προσλαμβάνει τὶς διαστάσεις ἐνὸς ἐμφύλιου πολέμου (*ἐν τοῖς ἐμοῖς ἀστοῖσιν ἰδρύσῃς*

17. Γιὰ τὸ μοτίβο τῶν σκυλιῶν στὴν Ὀρέστεια βλ. Zeitlin (1965) 483, 486 και (1966) 646, 650-2 Lebeck (1971) 16, 66-7 Fowler, ὅ.π., 38-9 Sideras, ὅ.π., 229 Stanford (1972) 149 T. C. W. Stinton, «The First Stasimon of Aeschylus' *Choephoroi*», *CQ* 29 (1979) 253, 256 R. M. Harriot, «The Argive Elders, the Discerning Shepherd and the Fawning Dog: Misleading Communication in the *Agamemnon*», *CQ* 32 (1982) 11-7 Garson, ὅ.π., 34.

Ἄρη / ἐμφύλιόν τε καὶ πρὸς ἀλλήλους θρασύν, 862-3)¹⁸. Ἡ ἀκόρεστη φατρία (στάσις) τῶν αἰμοβόρων Ἐρινύων, ποῦ ἀπειλεῖ μὲ ἀφανισμό τὸ γένος τῶν Ἀτρειδῶν (Ἄγ. 1117-20), μετατρέπεται σὲ μιὰ ἄπληστη ἐμφύλια Στάσις (976-83). Οἱ ὀλέθριες ὥστόσο γιὰ τὴν πόλη συνέπειες ἀποτρέπονται χάρις στὴν παρέμβαση τῆς Ἀθηνᾶς. Οἱ Ἐρινύες πείθονται τελικά (892 κ.έ., 916 κ.έ.) καὶ ἀποδέχονται τὶς προσφορὲς τῆς θεᾶς. Ἀποδέχονται δηλαδή νὰ λατρεύονται στὴν Ἀθήνα (804-7, 833, 854-7, 867-9, 885-91), ὅπου ὑπάρχει παράλληλα ὁ δικαστικὸς θεσμὸς τοῦ Ἀρείου Πάγου (681-5, 690-2). Ἔτσι εὐχονται στοὺς πολίτες ὁμοφροσύνη (κοινοφιλεῖ διανοαί, 985), παραιτοῦνται ἀπὸ τὴ μακάβρια ὄρεξή τους καὶ ἱκανοποιοῦνται μόνο μὲ τὶς ἀπαρχὲς τῶν καρπῶν τῆς Ἀθήνας (834) καὶ μὲ τὰ σεμνὰ πλέον σφάγια (1006)¹⁹. Συγχρόνως μετατρέπονται ἀπὸ θεὲς τῆς ἀφορίας σὲ ἀγαθοποιὰ πνεύματα: χαρίζουν πλοῦτο καὶ γονιμότητα σὲ φυτά, ζῶα καὶ ἀνθρώπους (921-6, 938-47, 956-67, 996, πρβ. 835, 907-909)²⁰.

Ἡ τριλογία λοιπὸν τελειώνει μὲ τρόπο θετικὸ καθὼς ὄχι μόνο σταματοῦν τὰ φρικτὰ συμπόσια ἀλλὰ κλείνει καὶ ὁ κύκλος τῆς αἰματηρῆς σοδειᾶς (καὶ τὰδ' ἐξαμῆσαι πολλά, δύστηνον θέρος, Ἄγ. 1655, πρβ. 1656) ποῦ εἶχε ἀνοίξει στὸ πρῶτο τῆς μέρους. Ἐκεῖ ἡ παλαιὰ θυσία τῆς Ἴφιγένειας (ποῦ ἀποκαλεῖται καὶ ἔρνος, Ἄγ. 1525, πρβ. Εὐμ. 661) καθὼς καὶ ἡ καταστροφή τοῦ φυτικῆ πλούτου ποῦ προξένησε ὁ Ἀγαμέμνονας στὴν Τροία (καὶ σπέρμα πάσης ἐξαπόλλυται χθονός, Ἄγ. 528, πρβ. 525-6), ἀντισταθμίστηκε μὲ τὴν «εὐφορία» τοῦ κακοῦ ποῦ ἔφθειρε τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια. Ὁ θάνατος τοῦ Ἀγαμέμνονα δὲν σήμανε φυσικά τὸ τέλος τῶν δεινῶν τῶν Ἀτρειδῶν. Ἀντίθετα, τὸ αἶμα τῆς σφαγῆς τοῦ «γονιμοποίησε» τὴν καταστροφή ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ λανθάνουσα ἐρωτικὴ ὁμιλία Ἀγαμέμνονα καὶ Κλυταιμῆστρας (Ἄγ. 1388-92).

οὕτω τὸν αὐτοῦ θυμὸν ὀρμαίνει πεσῶν
 κάκφυσιῶν ὄξεϊαν αἵματος σφαγῆν
 βάλλει μ' ἐρεμνῆι ψακάδι φοινίας δρόσου,

18. Γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν ἐμφύλιο πόλεμο καὶ στὴν οἰκογενειακὴ ἔριδα βλ. S. Saïd, «Concorde et Civilisation dans les *Euménides*», *Théâtre et Spectacle dans l'Antiquité* [Actes du Colloque de Strasbourg, Leiden 1983] 99, 106-18· πρβ. Higgins, ὁ.π., 34· Macleod, ὁ.π., 129-30.

19. Πρβ. Zeitlin (1965) 488, 507.

20. Γιὰ τὸ μοτίβο τῆς γονιμότητας στὴν Ὀρέστεια βλ. R. F. Goheen, «Aspects of Dramatic Symbolism: Three Studies in the *Oresteia*», *AJPh* 76 (1955) 132-7· J. J. Peradotto, «Some Patterns of Nature Imagery in the *Oresteia*», *AJP* 85 (1964) 379-83· Smith, ὁ.π., 27-8, 69· W. C. Scott, «Wind Imagery in the *Oresteia*», *TAPhA* 97 (1966) 467· Fowler, ὁ.π., 45, 49-50, 64, 72-3· Lebeck (1971) 73, 89-91· D. H. Porter, «Violent Juxtaposition in the Similes of the *Iliad*», *CJ* 68 (1972) 20-1· Fartzoif, ὁ.π., 181-2, 184· P. Roth, «The Theme of Corrupted *Xenia* in Aeschylus *Oresteia*», *Mnemosyne* 46 (1993) 15· πρβ. E. B. Holtmark, «Ring Composition and the *Persae* of Aeschylus», *SOslo* 45 (1970) 17· A. Micheline, «Ἵβρις and Plants», *HSCPh* 82 (1978) 39-42.

χαίρουσαν οὐδὲν ἦσσαν ἢ διοσδότῳ
γάνει σπορητὸς κάλυκος ἐν λοχεύμασιν.²¹

Ἄρα, τι βλασταίνει ἀπὸ αὐτὸν τὸν αἱματώδη ἀγρὸ (σύμφωνα μὲ τὸ δόγμα ὅτι ἡ ὕβρις γεννᾷ νέα ὕβρι) εἶναι ἡ ἀκόρεστη δυστυχία (Ἄγ. 756 κ.έ.) ποῦ ἐνσαρκώνεται στὸ πρόσωπο τοῦ Ὀρέστη (μητροκτόνον φίτυμα, Ἄγ. 1281). Κάτι ἀνάλογο δηλώνει καὶ τὸ ὄνειρο τῆς Κλυταιμῆστρας, ὅπου ἡ πλαστὴ συζυγικὴ «ἔνωση» καταλήγει στὴ γέννηση ἐνὸς αἰμοβόρου ὄντος. Μὲ τὴ θετικὴ, ὡστόσο, ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων στὶς *Εὐμενίδες* πραγματοποιεῖται ἐντέλει ἡ προσδοκία τῆς Ἡλέκτρας γιὰ τὴν τελικὴ σωτηρία τοῦ γενεαλογικοῦ δέντρου τῶν Ἀτρειδῶν: *εἰ δὲ χρὴ τυχεῖν σωτηρίας, / σμικροῦ γένοιτ' ἄν σπέρματος μέγας πυθμῆν* (Χο. 203-4, πρβ. 260, Σ. Ἠλ. 417-23).

2. Ὀδύσσεια

Ὅπως ἀφηγεῖται ὁ Ἀγαμέμνωνας στὸν Ὀδυσσεά κατὰ τὴ συνάντησή τους στὸν Κάτω Κόσμο, ὁ θάνατός του συνέβη μέσα στὸ παλάτι, τὴν ὥρα ποῦ ὁ Αἴγισθος καὶ ἡ Κλυταιμῆστρα τοῦ παρέθεταν συμπόσιο γιὰ νὰ τιμήσουν τὸν γυρισμό του. Ἐκεῖ, λέει, τὸν σκότωσαν «σὰν βόδι στὴ φάτνη», ἐνῶ γύρω του οἱ σύντροφοί του ἔπεφταν νεκροὶ *σύες ὡς ἀργιόδοντες* (λ 410-5, πρβ. δ 531, 534-7, λ 418-20 καὶ Σ. Ἠλ. 203, 284)²². Στὴν τρίτη Ὀδυσσειακὴ ραψῶδιᾶ ἀκοῦμε τὸν Νέστορα νὰ περιγράφει στὸν Τηλέμαχο τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο σχεδίαζε ὁ Μενέλαος νὰ σκοτώσει τὸν Αἴγισθο. Ἄν, λέει, τὸν συναντοῦσε ζωντανό, τάφος δὲν θὰ ὑπῆρχε γι' αὐτόν, ἀλλὰ θὰ τὸν ἔριχνε βορὰ στὰ σκυλιὰ καὶ στὰ σαρχοβόρα πουλιά: *τω κέ οἱ οὐδὲ θανόντι χυτὴν ἐπὶ γαῖαν ἔχευαν, / ἀλλ' τόν γε κύνες τε καὶ οἰωνοὶ κατέδαψαν / κείμενον ἐν πεδίῳ ἐκάς ἄστεος* (γ 258-60)²³.

Ἀνάλογες εἰκόνες βίαιου θανάτου καὶ σπαραγμοῦ παρουσιάζονται συχνὰ στὴν Ὀδύσσεια καὶ κορυφώνονται στὶς σκηνὲς τῆς μνηστηροφονίας. Ἔτσι, ἄλλοτε ὁ Ὀδυσσεὺς ἐμφανίζεται σὲ οἰωνοὺς καὶ σὲ ὄνειρα σὰν ἀετὸς ἢ σὰν γεράκι ποῦ κατασπαράζει ἢ κρατᾷ στὰ νύχια του χῆνες καὶ περιστέρια (ο 155-64, 174-7, 525-34, ρ 157-61, τ 535-58, υ 242-6, πρβ. β 141-76, ω 311-2, 538), καὶ ἄλλοτε πάλι αὐτὸς καὶ ὁ Τηλέμαχος παρομοιάζονται μὲ γυπαετοὺς

21. Πρβ. τὴ θετικὴ ὄψη τῆς εἰκόνας αὐτῆς στὸ Ξ 346-53. Γιὰ τὸν λανθάνοντα ἐρωτισμὸ τῶν στίχων αὐτῶν βλ. Fowler, ὁ.π., 49· J. M. Moles, «A Neglected Aspect of *Agamemnon* 1389-92», *LCM* 9 (1979) 179-89· Belfiore, ὁ.π., 7-8, 11· R. Seaford, «The Tragic Wedding», *JHS* 107 (1987) 120-1.

22. Πρβ. δ 535 = λ 411 καὶ Ἄγ. 1125-6, 1298. Βλ. Stanford (1972) 160 καὶ Sideras, ὁ.π., 225.

23. Ἀνάλογη εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ αἰδοῦ τοῦ Ἀγαμέμνονα (γ 270-1). Στὴν Ἰθάκη, ἀντίθετα, ὁ αἰδοῦς-Ὀδυσσεὺς (φ 404-12) ἐξουδετερώνει τοὺς μνηστῆρες ποῦ ἀπειλοῦσαν νὰ τὸν ριζοῦν βορὰ στοὺς γύπες (χ 30). Γιὰ τὸν ρόλο τοῦ αἰδοῦ τοῦ Ἀγαμέμνονα βλ. Ø. Andersen, «Agamemnon's Singer (*Od.* 3. 262-272)», *SO* 68 (1992) 5-26.

που ἐπιτίθενται ἐναντίον τῶν μνηστήρων-πουλιῶν (χ 302-8)²⁴.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὑπάρχει ὁμοιότητα στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐξεικονίζεται ὁ ἐπικείμενος θάνατος τῶν μνηστήρων καὶ τοῦ Αἰγίσθου²⁵, πέρα φυσικὰ ἀπὸ τὴν «προγραμματικὴ» διαπίστωση τῆς Ἀθηνᾶς στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους ὅτι θὰ ἔχουν τὴ μοῖρα τοῦ Αἰγίσθου ὅσοι ἐνεργοῦν μὲ ἀνάλογο τρόπο (α 47). Ὅμως ἀντιστοιχίες ὑπάρχουν καὶ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο σκοτώνονται οἱ μνηστῆρες καὶ ὁ Ἀγαμέμνωνας, ἀφοῦ καὶ ἐκεῖνοι σφαγιάζονται στὴ διάρκεια ἐνὸς συμποσίου (χ 15-21, 84-6)²⁶. Ὡστόσο στὴν περίπτωσή τῶν μνηστήρων, ὁ τρόπος καὶ ὁ τόπος τοῦ θανάτου τοὺς σχετίζεται, ὅπως πιστεύουμε, μὲ τὴ συμπεριφορὰ τοὺς: σκοτώνονται κατὰ τὴ διάρκεια ἐνὸς ἀπὸ τὰ πολλὰ συμπόσια ὅπου συνήθιζαν νὰ περνοῦν τὶς ἡμέρες τοὺς, παραδομένοι στὸ ποτὸ καὶ στὸ φαγητό. Ἐκεῖ μὲ ἀναίδεια καὶ σκληρότητα σφαγιάζαν τὰ ζῶα τοῦ Ὀδυσσεῆ (α 92, β 55-8, ξ 19, 26-8, 93-5, 105-8, ρ 180-2, 212-4, 534-7, υ 162-3, 173-5, 185-6, 250-6, 279-80, 311-3, 390-1, ψ 304-5) καὶ γενικὰ κατέτρωγαν τὴν περιουσίαν του: *κτῆματα δαρδάπτουσιν ὑπέρβιον, / οὐδ' ἐπὶ φειδῶ* (ξ 92, πρβ. β 123, γ 315-6, λ 116, ν 396, 419, 428, ξ 377, 417, ο 12-3, 32, π 315, 389, σ 275-80, τ 159, 534, φ 9)²⁷.

Ἡ ὑπέρμετρη λαίμαργία τῶν μνηστήρων δὲν ἐκδηλώνεται μόνο εἰς βᾶρος

24. Μὲ τὴν παρομοίωση χ 302-8, κατὰ τὴν ὁποία οἱ δύο ἄντρες-γυπαετοὶ ἐπιτίθενται ἐναντίον τῶν μνηστήρων-πουλιῶν, ἀντιστρέφεται ἡ «παθητικὴ» εἰκόνα τῆς πρώτης συνάντησης Ὀδυσσεῆ καὶ Τηλέμαχου στὸ ὑποστατικὸ τοῦ Εὐμαιοῦ (π 213-9). Γιὰ τὴν εἰκονοποιὰ τῶν πουλιῶν στὴν Ὀδ. βλ. A. J. Podlecki, «Omens in the *Odyssey*», *G&R* 14 (1967) 12-5, 21, 22-3 καὶ «Some *Odyssean Similes*», *G&R* 18 (1971) 84-5· A. Thornton, *People and Themes in Homer's Odyssey*, London and Dunedin 1970, 56-7· C. Moulton, *Similes in the Homeric Poems*, Göttingen 1977, 135-9· S. Saïd, «Les Crimes des Prétendants, la Maison d' Ulysse et les Festins de l' *Odyssee*», *Études de Litterature Ancienne*, Paris 1979, 26.

25. Πρβ. τὴν τιμωρία τοῦ Τιτυοῦ, τοῦ ἐπίδοξου βιαστῆ τῆς Λητώς (λ 576-81).

26. Γιὰ τὸν μῦθο τῶν Ἀτρειδῶν στὴν Ὀδ. βλ. E. F. D'Arms and K. K. Hulley, «The Oresteia-Story in the *Odyssey*», *TAPhA* 77 (1946) 207-13· H. W. Clarke, *The Art of the Odyssey*, Englewood Cliffs, N. J., 1967, 17, 62· U. Hölshel, «Die Atridensage in der *Odyssee*», *Festschrift für R. Alewyn*, Cologne-Granz 1967, 1-16· Ch. Segal, «Transition and Ritual in *Odysseus' Return*», *PP* 22 (1967) 336-7 καὶ «*Kleos and its Ironies in the Odyssey*», *AC* 52 (1983) 45-6· Thornton, ὁ.π., 1-15· Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Ἀναζήτηση καὶ Νόστος τοῦ Ὀδυσσεῆ*, Ἀθήνα 1973, 135-9· Moulton, ὁ.π., 141· Garvie, ὁ.π., ix-xii· Davies, ὁ.π., 66-7· P. Pucci, *Odysseus Polytropos. Intertextual Readings in the Odyssey and the Iliad*, Ithaca and London 1987, 134· Heubeck, West, Hainsworth, ὁ.π., I, 16-7, 60· S. D. Olson, «The Stories of Agamemnon in Homer's *Odyssey*», *TAPhA* 120 (1990) 57-71.

27. Γιὰ ἄλλες ἀναφορὰς στὰ συμπόσια τῶν μνηστήρων βλ. α 110-2, 149-50, 160, 225-8, 374-5· β 74-6, 139-40, 244-51, 322· δ 683, 786· ο 333-4· π 110-1, 253, 293, 421· ρ 173, 175-6, 269-71, 330-2, 404, 410, 446-7, 604-5· σ 403-4, 406-7, τ 11-2, 61-2· υ 116-9, 246· φ 318-9· χ 198-9, 351-2· πρβ. α 368-9, β 310-1, ρ 258-60, σ 246-8.

Γιὰ τὰ συμπόσια καὶ τὴν τιμωρία τῶν μνηστήρων βλ. Clarke, ὁ.π., 14-8· Saïd (1979) 9-49· πρβ. H. L. Levy, «The *Odyssean Suitors and the Host Guest Relationship*», *TAPhA* 94 (1963) 150-3· F. Codino, *Εἰσαγωγή στὸν Ὅμηρο* (μετάφρ. Γ. Δ. Βανδώρου), Ἀθήνα 1981, 138 κ.ε., 141· D. B. Levine, «Theoklymenos and the Apocalypse», *CJ* 79 (1983) 2.

των αγαθών του Όδυσσέα: «κατασπαράζουν» επίσης τὸν βασιλικὸ οἶκον ὡσὰν νὰ πρόκειται γιὰ ἓνα ζωντανὸ ὄργανισμὸ²⁸, ὅπως τοῦτο δηλώνεται ἀπὸ τὰ ρήματα ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἀδιακρίτως γιὰ νὰ δείξουν τόσο τὴ σφαγὴ τῶν ζώων ὅσο καὶ τὴ φθορὰ τοῦ οἴκου: κατέδουσι βιαίως / οἶκον Όδυσσῆος (β 237-8, πρβ. α 250-1, δ 318, ξ 17, 41-2, 81, π 431, υ 213-4, φ 68-9, 332)²⁹. Τέλος, αὐτὸς ὁ κίνδυνος ποὺ διατρέχει ὁ βασιλικὸς οἶκος ἀφορᾷ καὶ τὰ ἴδια τὰ μέλη του: οἱ μνηστῆρες ἀπειλοῦν τὸν Όδυσσέα ὅτι θὰ τὸν ρίζουν βορὰ στοὺς γῦπες (τῶι σ' ἐνθάδε γῦπες ἔδονται, χ 30). Καὶ εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι, ὅταν ὁ ἴδιος πληροφορεῖται τὶς ἀτασθαλίες τῶν μνηστήρων, ἐκφράζεται μὲ τέτοιο τρόπο ποὺ δείχνει ὅτι ὑποφέρει καὶ ἀπὸ ἓνα ἐσωτερικὸ «σπαραγμὸ» (ἦ μάλα μευ καταδάπτει' ἀκούοντος φίλον ἦτορ, π 92).

Αὐτὴ ἡ παθητικὴ κατάσταση τοῦ Όδυσσέα καὶ τοῦ οἴκου του ἀντιστρέφεται τὴν ὥρα τῆς μνηστηροφονίας. Ὅσοι κατέτρωγαν τὴν περιουσία τοῦ παλατιοῦ (βεβρώσεται, β 203, πρβ. σ 407) τῶρα παρομοιάζονται μὲ ἓνα ἀδύναμο βόδι ποὺ κατασπαράσσεται (βεβρωκῶς, χ 403, πρβ. 299) ἀπὸ τὸν λέοντα-Όδυσσέα (χ 402, πρβ. φ 48 καὶ δ 334-40 = ρ 124-31). Ὅπως στὴν Ὀρέστεια ἔτσι καὶ στὴν Ὀδύσεια τὸ λιοντάρι, κατ' ἐξοχὴν ἰλιαδικὸ σύμβολο τοῦ ἥρωισμοῦ, μεταφέρεται ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς μάχης στὸν κλειστὸ χῶρο τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ὅπου ἡ Ἀθηνᾶ προτρέπει τὸν Όδυσσέα νὰ πολεμήσει μὲ τὴν ἴδια ἀνδρεία ποὺ πολεμοῦσε καὶ γιὰ τὴν Ἑλένη στὴν Τροία (χ 226 κ.έ.).

Ἡ παρομοίωση ὡστόσο τοῦ Όδυσσέα μὲ λιοντάρι ὀφείλεται ὄχι μόνον σὲ ἰλιαδικὰ πρότυπα³⁰ ἀλλὰ καὶ στὶς ἐμπειρίες ποὺ ἔχει ἀποκομίσει ὁ ἥρωας ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ του μὲ ἄγρια καὶ ἀπολίτιστα ὄντα. Ἔτσι ἡ «ἐκθηρίωση» τοῦ Όδυσσέα κατὰ τὴ μνηστηροφονία θυμίζει τὸν Κύκλωπα (ι 125 κ.έ.), ποὺ παρομοιάζεται μὲ λιοντάρι τὴ στιγμὴ ποὺ κατασπαράζει τοὺς συντρόφους τοῦ ἥρωα (ι 291-3, πρβ. 296-7, 347, 374)³¹. Δὲν εἶναι ἐξᾶλλου τυχαῖο ὅτι ὅταν ὁ Όδυσσέας ἀφυπνίζεται στὴ Σχερία, πρῶτο σταθμὸ τῆς ἐπιστροφῆς του στὸν πολιτισμένο

28. Γιὰ τὸν «ὄργανικὸ» οἶκο βλ. Γ. Γιατρομανωλάκης, *Πόλεως Σῶμα. Μιά πρώτη Ἑλληνική Μεταφορά*, Ἀθήνα 1991, 125 κ.έ. Ἡ μεταφορικὴ χρῆση τῶν ρ. *ἔδω*, *ἐσθίω* μὲ ὑποκείμενο τὸν οἶκο καὶ τὴν περιουσία δὲν ἀπαντᾷ στὴν Ἰλ., ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Pucci, ὅ.π., 178 σμ. 17.

29. Τὰ ρ. *δαρδάπτω*, *κατέδω*, *βεβρώσω* (β 203) ἐνέχουν τὴν ἔννοια τοῦ σπαραγμοῦ καθὼς χρησιμοποιοῦνται καὶ γιὰ τσακάλια, λιοντάρια ἢ φίδια (Λ 479, Ρ 542, Χ 93-4). Βλ. καὶ Said (1979) 10, 26.

30. Γιὰ τὶς παρομοιώσεις ὅπου ἐμφανίζονται λιοντάρια στὴν Ὀδ. καθὼς καὶ γιὰ τὶς σχέσεις τους μὲ ἀνάλογες ἰλιαδικές βλ. Moulton, ὅ.π., 97 σμ. 26, 119, 123-4· G. P. Rose, «Odysseus Barking Heart», *TAPhA* 109 (1979) 224-5· Said (1979) 26· Friedrich, «On the Compositional Use of Similes in the *Odyssey*», *AJPh* 102 (1981) 121-33· W. Magrath, «Progression of the Lion Simile in the *Odyssey*», *CJ* 77 (1982) 205-11· A. Bonnafé, «Eumée Divin Porcher et Meneur d'Hommes», *BAGB* 2 (1984) 193-4· Pucci, ὅ.π., 129 κ.έ., 157-61.

31. Κατὰ τὴ μνηστηροφονία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παρομοίωση τοῦ λιονταριοῦ ἔχουμε καὶ ἄλλα στοιχεῖα ποὺ παραπέμπουν στὶς προηγούμενες περιπέτειες τοῦ Όδυσσέα (πρβ. χ 302-8 καὶ λ 576-9, χ 384-7 καὶ κ 124, μ 251-6). Βλ. Magrath, ὅ.π., 211-2.

κόσμο τῶν ἀνθρώπων, παρομοιάζεται πάλι με ἥρωικὸ ἀλλὰ καὶ πεινασμένο λιοντάρι (κέλεται δὲ ἑ γαστήρ / μήλων πειρήσοντα, ζ 130-6).

Ἡ εἰκόνα τοῦ «ἄπληστου» γιὰ ἐκδίκηση Ὀδυσσεά προετοιμάζεται ἀπὸ τὸν ποιητὴ ἤδη ἀπὸ τὴ σκηνὴ τῆς ἐπαιτείας στὸ παλάτι, ὅταν ὁ ἥρωας ζητᾶ νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἀνάγκες τοῦ στομαχιοῦ του (βόσκειν ἦν γαστέρ' ἀναλτον, ρ 228, πρβ. ο 344-5, ρ 473-4, σ 363-4, 380 καὶ η 215-21)³². Γιὰ τὸν ἴδιο, ἄλλωστε, λόγο συγκρούεται καὶ με τὸν Ἴρο (σ 44-54, 118-20). Τὸ ἴδιο μοτίβο ἐπανεμφανίζεται καὶ τὴ νύχτα ποὺ προηγεῖται τῆς μνηστηροφονίας. Ὁ Ὀδυσσεάς ἔχει ξαπλώσει γιὰ νὰ κοιμηθεῖ. Ὅμως ἀναλογιζόμενος τὴ δυσκολία τοῦ ἔργου του, ἀγωνιᾷ καὶ παραμένει ἄγρυπνος (υ 1-6). Ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖο στριφογυρίζει στὸ στῶμα του δείχνει, σύμφωνα με τὴ σύνθετη παρομοίωση ποὺ χρησιμοποιεῖται στὸ σημεῖο αὐτό, πὼς «φλέγεται» ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς ἐκδίκησης. Ὅπως, λέει ὁ ποιητὴς, περιστρέφει κάποιος μιὰ κοιλιὰ ζώου (γαστέρα) πάνω στὴ φωτιά καὶ βιάζεται νὰ τὴν ψήσει, ἔτσι στριφογύριζε καὶ ὁ ἥρωας στὸ στῶμα του καὶ «καιγόταν» ἀπὸ ἐπιθυμία ἐκδικητικὴ (υ 24-30). Ἐδῶ παρατηροῦμε δύο πράγματα: ἀρχικὰ ὁ Ὀδυσσεάς, ποὺ στριφογυρίζει γεμάτος ἀγωνία στὸ στῶμα του, παρομοιάζεται με τὴν κοιλιὰ ποὺ ψήνεται καθὼς γυρίζει πάνω στὴ φωτιά. Τελικὰ, ὅμως, ἐκεῖνο ποὺ μοιάζει νὰ τονίζει ἢ παρομοίωση εἶναι ὅτι ὁ πεινασμένος ἄντρας ποὺ βιάζεται νὰ ψήσει τὴν κοιλιὰ γιὰ νὰ τὴ φάει (υ 27) ἀντιστοιχεῖ με τὸν «πεινασμένο» γιὰ ἐκδίκηση Ὀδυσσεά (υ 28-9).

Συνοφίζοντας λοιπὸν τὰ παραπάνω μπορούμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ σφαγὴ τῶν μνηστήρων ἀντιστοιχεῖ με τὴ σφαγὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα (καὶ τῶν ἐταίρων του) καθὼς ἔχουμε καὶ στὶς δύο περιπτώσεις μιὰ παραμόρφωση ἑνὸς κανονικοῦ συμποσίου. Ἐπιπλέον, στὴν περίπτωσι τῶν μνηστήρων ὑπάρχει καὶ ἓνας συνεκτικὸς δεσμὸς ἀνάμεσα στὸν τρόπο ποὺ πεθαίνουν καὶ στὸν τρόπο ποὺ δροῦν. Ἡ ἐκδικητικὴ «βουλιμία» τοῦ «πεινασμένου» Ὀδυσσεά ἀντιστοιχεῖ με τὴ δική τους ὑπέρμετρη λαιμαργία.

Ἐπιστρέφοντας στὸ σημεῖο αὐτό στὴν Ὁρέστεια, καὶ εἰδικότερα στὰ αἵματηρὰ συμπόσιά της, ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς. Ὅπως γράφει ὁ Stanford³³, ὁ Αἰσχύλος ἐμπνέεται τὸ ἐπεισόδιο με τὴν Κασσάνδρα ἀπὸ τὴν ὀδυσσειακὴ σκηνὴ τοῦ Θεοκλύμενου. Ἡ ὁμοιότητα αὐτή, ὑποστηρίζει ὁ Stanford, δὲν ὀφείλεται σὲ κάποιες συγκεκριμένες λέξεις, ἀλλὰ στὴν «ἀνάλογη ἀτμόσφαιρα»

32. Γιὰ τὰ κίνητρα τῆς ἐπαιτείας τοῦ Ὀδυσσεά βλ. καὶ ο 311-6, ρ 10-2, 18-9, 342-52, 365-6, 411-2, 415-8, 501-2, πρβ. υ 376-9, φ 289-94. Γιὰ τὴ σπουδαιότητα ποὺ ἀποδίδει ὁ Ὀδυσσεάς στὸ φαγητὸ καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀποψη ὅτι ἡ δράση του προσδιορίζεται τόσο ἀπὸ τὴν γαστέρα ὅσο καὶ τὸν θυμὸν καὶ τὴν μῆτιν, βλ. W. B. Stanford, *The Ulysses Theme*, Oxford 1968, 67-70· Pucci, ὁ.π., 157-69, 173-87· M. J. Flaumenhaft, «The Undercover Hero: Odysseus from Dark to Daylight», *Interpretation* 10 (1982) 30-1.

33. Ὁ.π., 113, 160. Πρβ. καὶ W. B. Stanford, «Ghosts and Apparitions in Homer, Aeschylus, and Shakespeare», *Hermathena* 56 (1940) 88· Dodds, ὁ.π., 74.

πού φαίνεται να υπάρχει στις δύο σκηνές. Έτσι, έχουμε την ίδια αντίθεση ανάμεσα στον διορατικό μάντη (Κασσάνδρα-Θεοκλύμενο) και στους άνιδεους άκροατές του (Χορός-μνηστήρες, Άγ. 1075, 1078-9, 1087-8, υ 358-62, πρβ. β 177-84) και γενικότερα την ίδια έφιαλτική παραμόρφωση τών όσων υπό κανονικές συνθήκες βλέπει κανείς.

Υπάρχει, ωστόσο, όπως πιστεύουμε, και μια στενότερη σχέση ανάμεσα στα δράματα της Κασσάνδρας και του Θεοκλύμενου. Ένα από τὰ στοιχεῖα πού, όπως είδαμε παραπάνω, προβάλλονται με έμφαση στους προφητικούς όραματισμούς της Κασσάνδρας είναι ή εικόνα του αίματηρού συμποσίου τών Έρινύων (Άγ. 1117-20, 1186-90). Η εικόνα αυτή παραμορφώνει και άλλωθώνει τó γεϋμα πού κανονικά θά διοργάνωνε ή Κλυταιμήςτρα (ύστερα από τή θυσία της, Άγ. 1056-8) για τήν έπιστροφή του Άγαμέμνονα. Ειδικότερα, τó συμπόσιο τών Έρινύων φαίνεται να υπογραμμίζει πάλι τὰ μακάβρια δείπνα τών Άτρείδων, καθώς ή παρουσία τών Έρινύων συνδυάζεται με τή διένεξη Άτρέα-Θυέστη (Άγ. 1191-3). Άλλωστε, λίγους στίχους παρακάτω ή Κασσάνδρα αναφέρεται ρητά στο θυέστειο δείπνο, καθώς «βλέπει» στο παλάτι τὰ εἰδωλα τών νεκρών παιδιών του Θυέστη (Άγ. 1217-9) να κρατούν τὰ σφαιγιασμένα τους μέλη (χειρας κρεων πλήθοντες, οικείας βορᾶς, Άγ. 1220, πρβ. 1096-7, 1221-2, 1242). Τό όραμα αυτό συνδέει άκολούθως ή Κασσάνδρα με τὰ έκδικητικά σχέδια του Αίγίσθου-λιονταριού (Άγ. 1223-6).

Μιά ανάλογη διαστρέβλωση τών συνηθισμένων συμποσίων τών μνηστήρων έχουμε και στο προφητικό όραμα του Θεοκλύμενου κατά τó μεσημβρινό γεϋμα πριν από τή μνηστηροφονία. Ο μάντης βλέπει τούς μνηστήρες, πού βρίσκονται κάτω από τήν έπιρροή της Άθηνᾶς, να γελοούν και ταυτόχρονα να κλαῖνε (υ 345-9) καθώς τρώνε ματωμένα κρέατα (αίμοφόρυκτα δέ δὴ κρέα ἤσθιον, υ 348). Τό όραμα αυτό συνδέεται από τόν Θεοκλύμενο με τήν έπικείμενη σφαγή τών μνηστήρων (αἷματι δ' έρράδαται τοῖχοι καλαί τε μεσόδμαι, υ 354)³⁴.

Όπως, λοιπόν, φαίνεται, ό θάνατος τών μνηστήρων περιγράφεται (μέσα από τó όραμα του Θεοκλύμενου, όπως ανάλογα συμβαίνει και στην Όρέστεια) με τή μορφή ενός συμποσίου. Αυτό, μάλιστα, τó έφιαλτικό συμπόσιο προοικονομεί τὰ όσα πραγματικά θά συμβοϋν τó βράδυ της ίδιας ήμέρας, όταν οί μνηστήρες θά παρακαθίσουν στο τελευταίο τους δείπνο (υ 390-4, φ 428-30, πρβ. υ 116-9 και δ 685). Οί άναιδείς συμποσιαστές μετατρέπονται τώρα σε θύματα και τó αίμα τους (χ 19 κ.έ.) βάφει όχι μόνο τὰ φαγητά τους (υ 21) αλλά και όλόκληρο τó παλάτι (δάπεδον δ' άπαν αίματι θυε, χ 309 = ω 185, πρβ. λ 420, υ 395, χ 383, 407)³⁵. Από τήν άποψη αυτή τó όραμα του Θεοκλύμενου

34. Βλ. Podlecki (1967) 19· Saïd (1979) 40-1· Levine, ό.π., 6· A. Zervou, *Ironie et Parodie. Le Comique chez Homère*, Άθήνα 1990, 144-6.

35. Για τή συσχέτιση τών στίχων λ 420, υ 395 κ.έ., υ 354 και Άγ. 1092, βλ. Sideras, ό.π., 225.

προοικονομεί και τὸ αἵματηρὸ «δεῖπνο» τοῦ Ὀδυσσεύα (χ 402 κ.έ.).

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰ παραπάνω μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἔχουμε καὶ στὴν Ὀδύσεια μιὰ σειρὰ συμποσίων ποὺ ἐνέχουν θανάσιμο κίνδυνο γιὰ ὅσους συμμετέχουν. Τὸ συμπόσιο, λ.χ., στὸ ὁποῖο παίρνει μέρος ὁ Ἄγαμέμνωνας μετὰ τὴν ἐπιστροφή του (ραφωδίες δ καὶ λ) γίνεται τόπος σφαγῆς του. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ συμπόσια τῶν ἄφρονων καὶ ἄπληστων συντρόφων τοῦ Ὀδυσσεύα (Ἰσμαρος ι 45-9, Θρινακία α 7-9, μ 298-302, 320-1, 327-32, 342-4, 359-65, 394-8, πρβ. ι 92-7, 102, κ 234-40)³⁶ ἢ καὶ μὲ τοῦ Κύκλωπα. Ὅμως ἐκεῖ ὅπου κορυφώνεται αὐτὴ ἡ πορεία τῶν θανατηφόρων συμποσίων εἶναι τὸ τελευταῖο δεῖπνο τῶν μνηστήρων, ὅπου τελικὰ «κατατρώγονται» καὶ οἱ ἴδιοι. Εἶναι, λοιπὸν, πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ ὁμηρικὸτατος Αἰσχύλος (ὃς τὰς αὐτοῦ τραγωδίας τεμάχη εἶναι ἔλεγεν τῶν Ὀμήρου μεγάλων δεῖπνων, Ἄθην. 8. 347e) ἐμπνεύστηκε τὰ αἵματηρὰ συμπόσια τῆς Ὀρέστειας ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀναμφισβήτητη ὁμοιότητα τῶν ὁραμάτων Θεοκλύμενου καὶ Κασσάνδρας. Εἰδικότερα, ὅπως οἱ μνηστῆρες στὴν Ὀδύσεια πληρώνουν μὲ τὸ ἴδιο ἀντίτιμο τῆ συμπεριφορά τους, ἔτσι καὶ οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς Ὀρέστειας τιμωροῦνται μὲ τρόπο ἀνάλογο πρὸς τὶς πράξεις τους. Ἡ συμμετοχὴ τους σὲ μιὰρὰ καὶ ἄνομα συμπόσια προδικάζει τὸ τέλος τους. Ἐχουμε μὲ ἄλλα λόγια τὴν ἴδια ἀναλογία βίου καὶ θανάτου.

Φυσικά, στὴν Ὀρέστεια οἱ καταστάσεις εἶναι πιὸ περίπλοκες, ἀφοῦ τὸ ἴδιο τὸ εἶδος τῆς τραγωδίας ἐπέβαλλε περισσότερο τὴ μεταφορικὴ ἐξεικόνιση καὶ τὴ δραματικὴ συμπύκνωση καὶ λιγότερο τὴν ἀφηγηματικὴ ἔκθεση αὐτῶν τῶν συμποσίων. Ἡ Ὀδύσεια ἀποδεικνύεται (καὶ μέσα ἀπὸ τὶς περιγραφὲς τῶν συμποσίων) διαφορετικὸ εἶδος ἀπὸ τὴν τραγωδίαν καθὼς τὸ ἀφηγηματικὸ στοιχεῖο κυριαρχεῖ πάνω στὸ δραματικὸ (τοῦ πρακτικοῦ κρατεῖ τὸ μυθικόν), ὅπως πιστεύει καὶ ὁ Ψευδο-Λογγίνος (9, 14, πρβ. 9, 13). Αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ νὰ ἐπισημάνουμε καὶ κάποιες ἄλλες εἰδοποιεῖς διαφορῆς ἀνάμεσα στὰ δύο ἔργα, πάντοτε σὲ σχέση μὲ τὸ θέμα μας.

Καθοριστικὴ τόσο στὴν Ὀρέστεια ὅσο καὶ στὴν Ὀδύσεια εἶναι ἡ δράση μέσα στὸν οἶκο ἐνὸς λιονταριοῦ ποὺ ὑπακούει στὶς ἐπιταγὰς τῆς γαστρός (Ἄγ. 726, ζ 133, πρβ. χ 403)³⁷. Ἐνῶ ὅμως στὸ ἔπος ὁ Ὀδυσσεύας ξαναβρίσκει, ἀμέσως μετὰ τὴν μνηστηροφονία, τὸ ἀνθρώπινό του πρόσωπο, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ τοὺς αἰσχυλικούς ἥρωες, οἱ ὁποῖοι πορεύονται μεγάλη καὶ ὀδυνηρή

36. Γιὰ τὴν συσχέτιση τῆς συμπεριφορᾶς τῶν μνηστήρων καὶ τῶν συντρόφων τοῦ Ὀδυσσεύα στὴ Θρινακία βλ. Τ. Χριστίδης, «Οἱ Σύντροφοι στὸ Προοίμιο τῆς Ὀδύσειας», *ΕΕΘεσσ.* 19 (1980) 364-5.

37. Ὅπως ἡ Κλυταμῆστρα ἔτσι καὶ ἡ Πηνελόπη παρομοιάζεται μὲ λέαινα παγιδευμένη ἀπὸ τοὺς μνηστῆρες-κυνηγούς (δ 791-2). Ἀπὸ τὴν κατάστασιν αὐτὴ τὴν ἀπαλλάσσει ὁ ὕπνος (δ 793-4). Ἡ Πηνελόπη κοιμάται καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μνηστηροφονίας (φ 357-8, χ 429-31, πρβ. ψ 5 κ.έ., 16-9), σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Κλυταμῆστρα ποὺ ἐπαγρυπνεῖ συνεχῶς (Ἄγ. 26-7, 889-94, 912-3, 1356-7). Γιὰ τὸ μοτίβο τοῦ ὕπνου στὴν Ὀρέστεια βλ. E. Petrounias, *Funktion und Thematik der Bilder bei Aischylos*, Göttingen 1976, 286-9· Macleod, ὁ.π., 129.

ἀπόσταση για νὰ φθάσουν στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Ὁ τιμωρὸς Ὀδυσσεὺς μεταμορφώνεται, χάρις στὸ καθαρτήριο λουτρὸ καὶ στὴν ἐπέμβαση τῆς Ἀθηνᾶς, ἀπὸ λιοντάρι σὲ ἓνα ἀνθρώπινο πλάσμα ποὺ παραβάλλεται μὲ ἔργο τέχνης βγαλμένο ἀπὸ τὰ χέρια τῆς θεᾶς καὶ τοῦ Ἡφαίστου (ψ 153-63). Ἡ μεταμόρφωση αὐτή, ποὺ τὴν ξανασυναυνοῦμε στὴ Σχερία (ζ 224-37), δηλώνει τὴν μετάβαση τοῦ ἥρωα ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς ἄγριας φύσης στὸν κόσμο τοῦ πολιτισμοῦ³⁸. Αὐτὴ ἡ νέα διάσταση τοῦ «πολιτισμένου» Ὀδυσσεῦ, τοῦ ἀνθρώπου τῶν τεχνῶν (πρβ. ι 384 κ.έ., 391 κ.έ., φ 406 κ.έ.)³⁹, ἀποδεικνύεται, τελικά, ἰσχυρότερη ἀπὸ τὴν ἄλογη βία.

Στὴν Ὀρέστεια ἀντίθετα, ὅπου τὸ ἦθος τοῦ λιονταριοῦ ἀποτελεῖ τὸ κυρίαρχο γνώρισμα τῶν Ἀτρειδῶν, ἔχουμε μιὰ πολὺ μακρύτερη πορεία. Ἡ δράση τοῦ αἰμοβόρου λιονταριοῦ τῶν σπηλαίων, τὸ ὁποῖο στὶς *Εὐμενίδες* συνδέεται μὲ τὸν κόσμο τῆς βαρβαρότητας ποὺ ἐκπροσωποῦν οἱ ἀπολίτιστες Ἐρινύες (185-95), ἀνακόπτεται στὴν πόλη τῆς Ἀθηνᾶς (772, 1017) καὶ τῶν πρωτοπόρων στὸν πολιτισμὸ γιῶν τοῦ Ἡφαίστου (*κελευθοποιοὶ παῖδες Ἡφαίστου, χθόνα / ἀνήμερον τιθέντες ἡμερωμένην*, 13-4)⁴⁰. Οἱ Ἀθηναῖοι συνοδεύουν (*προπομπῶν*, 1005, πρβ. 1022, 1034) τὶς ἐξημερωμένες Ἐρινύες (πρβ. *ἀνημέρους*, 803) στὴ νέα τους κατοικία, ὅπως εἶχαν συνοδεύσει (*πέμπουσι*, 12) παλαιότερα καὶ τὸν Ἀπόλλωνα στὸν δρόμο του πρὸς τοὺς Δελφούς, ἓναν ἄλλο τόπο ἀρμονικῆς συνύπαρξης τῶν χθόνιων καὶ δλύμπιων θεῶν (1-11)⁴¹.

Ἡ κατάσταση ποὺ περιγράφεται στὸ τέλος τῶν *Εὐμενίδων* μοιάζει, ὅπως πιστεύουμε, μὲ τὴ συμφιλίωση ποὺ ἐπέρχεται στὸ τέλος τῆς Ὀδύσειας. Ἡ μνηστηροφονία, ὡς γνωστόν, δὲν ἔχει συνέπειες γιὰ τὸν Ὀδυσσεῦ καὶ τὴν οἰογένειά του, ἐπειδὴ ἡ ἀντεκδίκηση τῶν συγγενῶν τῶν μνηστήρων ἀποτρέπεται χάρις στὴν παρέμβαση τῆς Ἀθηνᾶς (ω 482-6, 529-48)⁴². Ἔτσι, μετὰ τὴ μνηστηροφονία, ἡ ζωὴ στὸν βασιλικὸ οἶκο ξαναβρίσκει τὸν κανονικὸ τῆς ρυθμὸ. Χάρις στὴν εἰρήνη καὶ στὴν ἀποκατάσταση τῆς κοινωνικῆς ἀρμονίας (*ἀλλήλους φιλεόντων*), ὁ Ὀδυσσεὺς μπορεῖ νὰ χαίρεται τὰ πλούτη του (ω 485-6), ἀφοῦ γίνεται ξανά κάτοχος τῆς περιουσίας του: τῶν πολυπληθῶν κοπαδιῶν του (ξ 13-7, 98-104, ψ 356-8) ἀλλὰ καὶ τῶν πολύκαρπων ἀγρῶν του ποὺ φρόντιζε κατὰ τὴν ἀπουσία του ὁ Λαέρτης (ψ 139, 359, ω 205-7, 221, 226-7, 234, 242, 244-7, 257, πρβ. α 193, δ 737, 757, λ 193). Μάλιστα ἡ ἀναγνώριση πατέρα καὶ γιοῦ γίνεται μέσα στὸν κῆπο αὐτό, καθὼς ὁ Ὀδυσσεὺς ἀπαριθμεῖ

38. Βλ. Fraenkel, ὁ.π., 127-33 καὶ Magrath, ὁ.π., 208-12.

39. Βλ. Moulton, ὁ.π., 153.

40. Πρβ. τὸν ὁμηρικὸ ὕμνο *Εἰς Ἡφαιστον* (XX. 1-7).

41. Βλ. Said (1983) 99-105.

42. Πρβ. ω 539-40 καὶ *Εὐμ.* 826-8. Γιὰ τὸν ἀνάλογο ρόλο τῆς Ἀθηνᾶς στὴν ἀποκατάσταση τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης στὸ τέλος τῆς Ὀδύσειας καὶ τῆς Ὀρέστειας, κάνει λόγο ὁ Clarke, ὁ.π., 84.

ὅλα τὰ καρποφόρα δέντρα (ἀχλαδιές, μηλιές, συκιές, κληματαριές) πού τοῦ εἶχε χαρίσει κάποτε ὁ Λαέρτης (ω 336-44).

Ἡ συνάντηση πατέρα, γιου καὶ ἐγγονοῦ (ω 358-64, πρβ. ψ 367 κ.έ.) μέσα σὲ αὐτὸ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ὅπου οἱ καρποὶ ἀναπτύσσονται (ω 342) μὲ τὴν ἐναλλαγὴ τῶν ἐποχῶν (ω 344), ὑποδηλώνει (ὅπως νομίζουμε) ὅτι ὁ κύκλος τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς σχετίζεται μὲ τὸν κύκλο τῆς ζωῆς τῶν ἀγρῶν⁴³. Τὸ γενεαλογικὸ δέντρο τοῦ Ὀδυσσεῆ θὰ παραμείνει ἀκμαῖο, ὅπως καὶ ὁ κῆπος αὐτὸς πού θὰ κληρονομήσει μὲ τὴ σειρά του ὁ Τηλέμαχος ἀπὸ τὸν πατέρα του.

Ἀντίθετα, στὴν Ὀρέστεια εἶδαμε ὅτι ἡ κληρονομικὴ κατάρα βαραίνει τὸν οἶκο τῶν Ἀτρειδῶν καὶ συντελεῖ ὥστε νὰ ἀπειλεῖται ἡ συνέχεια τοῦ γένους. Τὸ γενεαλογικὸ δέντρο τοῦ Ἀγαμέμνονα τείνει νὰ μαραθεῖ καθὼς ἡ ἐκδικητικὴ Κλυταιμῆστρα (Ἀγ. 1432) σκοτώνει τὸν βασιλιά, τὴ ρίζα τοῦ δέντρου πού προστατεύει τὸν οἶκο ἀπὸ τὰ κυνικὰ καύματα (Ἀγ. 966-7), καὶ ἀπειλεῖ μὲ ἀνάλογο τρόπο καὶ τὸν Ὀρέστη (μάραϊνε, Εὐμ. 137). Παράλληλα, ἡ εὐφορία τῆς γῆς διαστρέφεται καθὼς συνδυάζεται μὲ τὴν ἀκμὴ τοῦ θανάτου. Ἔτσι, στὴν εἰκόνα τῆς παραγωγῆς κρασιοῦ πού χρησιμοποιεῖ ἡ βασίλισσα κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα λαμβάνει ἡ ἐπικείμενη αἱματοχυσία (Ἀγ. 970-1)⁴⁴. Τὸ αἷμα τοῦ Ἀγαμέμνονα «γονιμοποιεῖ», ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, τὴν Κλυταιμῆστρα, ἡ ὁποία, ἀμέσως μετὰ τὸ φονικό, παραβάλλει τὸν ἑαυτό της μὲ ἕνα ἀγρὸ τοῦ κακοῦ πού δέχεται τὴ βροχὴ τοῦ Δία (Ἀγ. 1389-92). Στὴν Ὀδύσεια, ἀντίθετα, ἡ παρουσία τῆς δίκαιης καὶ πιστῆς Πηνελόπης ὄχι μόνον δὲν ἀποτελεῖ κίνδυνο γιὰ τὸν Ὀδυσσεῆ ἀλλὰ ἐγγυᾶται μὲ τρόπο θετικὸ τὴ γονιμότητα τοῦ ζωϊκοῦ καὶ φυτικοῦ κόσμου (τ 106-14)⁴⁵.

Ἡ διαπίστωση αὐτὴ γιὰ τὸν εὐεργετικὸ ρόλο τῆς Πηνελόπης ἀνακαλεῖ τὴν παλαιὰ εὐτυχία τοῦ βασιλικοῦ οἴκου καὶ τῶν Ἰθακησίων (β 230-4 = ε 8-12, δ 687-93) καὶ προοικονομεῖ τὴν ἀποκατάσταση τῆς διαταραγμένης τάξεως καὶ τὴ μεταβολὴ τῆς τύχης. Ἡ εἰκόνα τοῦ μαρασμοῦ (κάρφω) πού παρουσιάζει ὁ Ὀδυσσεῆς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπαιτείας του (ν 398-9, 430-1, πρβ. ξ 214-5) ἀντιστρέφεται μετὰ τὴ μνηστηροφονία (οὐλας ἤχε κόμας, ὑακινθίνω ἄνθει ὁμοίας, ψ 158), ἀφοῦ ἔχουν ἤδη «καρποφορήσει» τὰ σχέδια γιὰ τὴν ἐξόντωση τῶν μνηστήρων: κακὰ δὲ μνηστήρσι φύτευεν (β 165, ξ 110, πρβ. ο 178, ρ 159 καὶ ξ 218).

Ἀθήνα

PENA ZAMAROY

43. Πρβ. Ch. P. Segal, «The Phaeacians and the Symbolism of Odysseus' Return», *Arion* 1 (1962) 47 καὶ Z 146-9.

44. Γιὰ τὴ δραματικὴ εἰρωνεία τῶν στίχων Ἀγ. 970-1 βλ. Fowler, ὅ.π., 45 καὶ Lebeck (1971) 188 σημ. 48.

45. Πρβ. Ἡσ., Ἔργα 225-47 καὶ βλ. M. L. West, *Hesiod Works and Days*, Oxford 1978, στίχ. 225-47, 228, 234· Macleod, ὅ.π., 137-8· Saïd, ὅ.π., 118-21. Πρβ. ἐπίσης τ 113, χ 384-6 καὶ Ἀγ. 1382.